

ЩІэныгъэ тхыгъэ
УДК 811.352.3
DOI: 10.31143/2542-212X-2026-2-226-238
EDN: PQCMSU

**ШЭРДЖЭСХЭМ Я БЗЭМ КЪЫЩАГЪЭСЭБЭП
ЛЪАБЖЪЭПЭ-ЛЪАБЖЪЭУЖЪ ПСАЛЪЭЩІ ІЭМАЛХЭР
АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭБЗЭМ КЪЫЗЭРЫЩХЪЭЩЫКІ ЩЫКІЭХЭР**

АфІэунэ Анджелэ Анэтолэ ипхъу

Гуманитар къэхутэныгъэхэмкІэ институт – Урысейм щІэныгъэхэмкІэ и академием и Къэбэрдей-Балъкъэр щІэныгъэ центрым и филиал, Налшык къалэ, Урысей, martazei@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7560-6985>

Аннотацэ. Статъям къыщыгъэлъэгъуащ шэрджэсхэм я бзэм епхауэ къэхутэныгъэ едгъэкІуэкІам кърыкІуахэр, адыгэ литературэбзэм егъэпщауэ. Лэжыгъэм и къалэныр – шэрджэсыбзэм дэпльагъу къыщхъэщызыгъэкІ щытыкІэхэр, псалъэщІ Іэмал щхъэхуэхэр гъэбелджылынырщ. Абы папщІэ мы темэм зезыпщыта бзэщІэныгъэлІхэм я ІэдакъэщІэкІхэр щІэтпщытыкІащ. Ауэ лэжыгъэ щыІэхэр илъэс пщІырыбжэм ипэкІэ зэхуэхъэса материалхэм ипкъ иткІэ зэрагъэхъэзырам къыхэкІкІэ, ди къэхутэныгъэм и кІуэцІкІэ Къэрэшей-Шэрджэс Республикэм щыпсэу шэрджэсхэм я псалъэкІэхэр зэхуэтхъэсащ, бзэм и иджырей щытыкІэр дгъэнахуэн папщІэ. Статъяр щыдгъэхъэзырым сэбэп тхуэхуащ бзэщІэныгъэ къэхутэныгъэ методхэу: губгъуэрытх, кІэлыплыныгъэ, тетхыхыныгъэ, зэхэхуныгъэ, ззыгъапщэ-зэпэзыгъэуэв зэпкърыхыныгъэхэр.

Къэдгъэунэхуащ нэхыбэм шэрджэсхэм я бзэри адыгэ литературэбзэри зы жыпхъэм зэрытетыр, ауэ, зэпэлэщІэу зэрыпсэум, лъэпкъ зэмылІэужыгъуэхэм я хэлІыфІыхыныгъэм къыхэкІкІэ, зэтемыхуэныгъэ гуэрхэр яІэ хъуащ. Лэжыгъэ едгъэкІуэкІам дызыхуишар: къэбэрдейхэм яІурыль бзэри шэрджэсхэр зэрыпсалъэри зы бзэу щыт пэтми, шэрджэсыбзэм псалъэщІ Іэмалхэм литературэбзэм ехъэлІауэ къыщхъэщыкІыныгъэ зыбжанэ къыхыбогъуатэр: зы лъабжъэгъусэхэр нэгъуэщІкІэ зэхуэжІауэ, пыгъэщхъауэ, пыгъэхъуауэ, н. къыщокІуэр.

Къэхутэныгъэм къыщыдгъэсэбэпащ 2023 гъэм шэрджэсхэр щыпсэу щІыпІэм щызэхуэтхъэса губгъуэрытх материалыщІэхэр. Дызэпсалъахэр къыхэтхыныр елъатауэ щытащ ахэр зыщыщ къуажэм, цІыхубз/цІыхухъум, ныбжым, щІэныгъэ яІэм. КъищынэмышІауэ текстыр филологие щІэныгъэхэмкІэ доктор БищІо Борис адыгэбзэм хузэхильхъа бзэщІэныгъэ фІэщыгъэцІэщІэхэм япкъ иткІэ зэхэгъэуващ.

Зэрыгъуазэ псалъэхэр: къэбэрдей-шэрджэс литературэбзэ, шэрджэсхэм я бзэ, псалъэщІ, лъабжъэгъусэ, лъабжъэпэ, лъабжъэужъ.

Цитацэ ящІын папщІэ: АфІэунэ А.А. Шэрджэсхэм я бзэм къыщагъэсэбэп лъабжъэпэ-лъабжъэужъ псалъэщІ Іэмалхэр адыгэ литературэбзэм къызэрыщхъэщыкІ щІыкІэхэр // Электронный журнал «Кавказология». – 2026. – № 2. – С. 226-238. – DOI: 10.31143/2542-212X-2026-2-226-238. EDN: PQCMSU.

© АфІэунэ А.А., 2026

© ЭЖ «Кавказология», 2026

Original article

**CHARACTERISTIC WORD-FORMATION METHODS
OF THE CIRCASSIAN LANGUAGE BASED ON PREFIXES
AND SUFFIXES IN COMPARISON WITH
THE LITERARY KABARDINO-CIRCASSIAN LANGUAGE**

Angela A. Afaunova

The Institute for Humanitarian Research – a branch of the Kabardino-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, Nalchik, Russia, martazei@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7560-6985>

Abstract: This article presents the results of an analysis of the Circassian language in comparison with the literary Kabardino-Circassian language. The article aims to explore the distinctive characteristics and identify the unique word-formation methods of the Circassian language. For this purpose, a review of the works of linguists who in one way or another touched upon this topic was carried out and, in connection with the fact that the existing works were prepared on the basis of materials collected several decades ago, we conducted a survey of native speakers living in the Karachay-Cherkess Republic to collect new field data. In preparing the article, the following linguistic research methods were used: field method, observation, descriptive-analytical method and comparative-contrastive method.

It has been established that in most cases the speech of the Circassians and the literary Kabardino-Circassian language coincide, but have some discrepancies that appeared as a result of alienated development from each other and close proximity and cooperation with various peoples. The work proves that, despite the fact that both variants represent a single language, the speech of the Circassians reveals some distinctive ways of using prefixes and suffixes in comparison with the literary language: the replacement of some word-formation forms with others, truncation, augmentation, etc.

The study uses new field data collected by the author in 2023 in Circassian-populated areas. Respondents were selected based on their place of residence, gender, age, and education. In addition, this text is written on the basis of the new linguistic terminology of the Kabardino-Circassian language, developed by Doctor of Philological Sciences B.Ch. Bizhiev.

Key words: literary Kabardino-Circassian language, Circassian language, layer formation, affixes, prefixes, suffixes

For citation: Afaunova A.A. Characteristic word-formation methods of the Circassian language based on prefixes and suffixes in comparison with the literary Kabardino-circassian language. IN: Electronic journal «Caucasology». – 2026. – № 2. – P. 226-238. – DOI: 10.31143/2542 212X-2026-2-226-238. EDN: PQCMSU.

© Afaunova A.A., 2026

© Caucasology, 2026

Научная статья

ХАРАКТЕРНЫЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МЕТОДЫ ЯЗЫКА ЧЕРКЕСОВ НА ОСНОВЕ ПРЕФИКСОВ И СУФФИКСОВ ПО СРАВНЕНИЮ С ЛИТЕРАТУРНЫМ КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКИМ ЯЗЫКОМ

Анджела Анатольевна Афаунова

Институт гуманитарных исследований – филиал Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук», Нальчик, Россия, martazei@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7560-6985>

Аннотация. В статье представлены итоги анализа речи черкесов в сравнительном аспекте с литературным кабардино-черкесским языком. Цель статьи – обнаружение отличитель-

ных характеристик и выявление уникальных словообразовательных способов черкесского варианта языка. Для этого произведен обзор работ лингвистов, которые так или иначе затрагивали данную тему и, в связи с тем, что имеющиеся труды были подготовлены на базе материалов, собранных несколько десятилетий назад, нами произведен опрос носителей языка, проживающих на территории Карачаево-Черкесской Республики для сбора нового полевого материала. При подготовке статьи применены такие методы лингвистических исследований, как полевой метод, наблюдение, описательно-аналитический и сравнительно-сопоставительный методы.

Установлено, что в большинстве случаев речь черкесов и литературный кабардино-черкесский язык совпадают, но имеют некоторые расхождения, появившиеся в результате отчужденного друг от друга развития и тесного соседства и сотрудничества с различными народами. В работе доказано, что, несмотря на то, что оба варианта представляют собой единый язык, в речи черкесов обнаруживаются некоторые отличительные способы использования префиксов и суффиксов в сравнении с литературным языком: замена одних словообразовательных форм другими, усечение, наращение и т.д.

В исследовании используется новый полевой материал, собранный автором статьи 2023 году на территории проживания черкесов. При подборе респондентов учитывались место жительства, пол, возраст, образование собеседника. В дополнение к этому, данный текст написан на основе новой лингвистической терминологии кабардино-черкесского языка, разработанной доктором филологических наук Бижоевым Б.Ч.

Ключевые слова: литературный кабардино-черкесский язык, речь черкесов, словообразование, аффиксы, префиксы, суффиксы.

Для цитирования: Афаунова А.А. Характерные словообразовательные методы языка черкесов на основе префиксов и суффиксов по сравнению с литературным кабардино-черкесским языком // Электронный журнал «Кавказология». – 2026. – № 2. – С. 226-238. – DOI: 10.31143/2542-212X-2026-2-226-238. EDN: PQCMSU.

© Афаунова А.А., 2026

© ЭЖ «Кавказология», 2026

Хэзыгъэгъуазэ

Къэбэрдей адыгэхэмрэ шэрджэс адыгэхэмрэ ягурылгыр зы бзэщ, «къэбэрдей-шэрджэсыбзэ» и фIэщыгъэцIэу. Абы кыхэкIкIи еджапIэхэм зэрыщрагъаджэр къэбэрдей-шэрджэсыбзэмкIэ кыдэкIа еджалъэхэрщ. Ауэ щIыпIэ зырызым зэрыщыпсэум, лъэпкъ къадэпсэхэм я бзэм ижъ кызырыщIихум кыхэкIкIэ, щхьэхуэныгъэ гуэрхэр кыхэхыхуэу къэнакъым, псом хуэмыдэу лексикэм. Ар щэнхабзэм, псэукIэм, экономикэм, гъащIэм и нэгъуэщI лъэныкъуэхэм епхащ. Шэрджэсыбзэр езым и зыужыкIэ зэриIам къэбэрдейбзэм хэмыт щытыкIэ зэмылIэужыгъуэхэр иригъэгъуэтащ, е пасэрей адыгэбзэм и нэщэнэу шыта гъэпсыкIэ гуэрхэри щыхъума хъуащ.

Япэ дыдэ шэрджэсхэм я бзэм гу лытащ Лопатинскэ Г.Ф., абы кыхыгъэщащ бзитIым зэщхьэщыкIыныгъэ гуэрхэр зэраIэр икIи псэльэкIэ нэщэнэхэр дильэгъуащ [Лопатинский 1896: 266]. 1930 гъэхэм Яковлев Н.Ф., адыгэ щIыпIэбзэхэм я щхьэхуэныгъэхэр щызэпкърихым, шэрджэсыбзэр псыжъ-адыгэбзэ псэльэкIэу игъэбелджылащ [Яковлев 1928: 119].

Ашхамаф Д.А. «Краткий обзор адыгейских диалектов» тхылъым япэ дыдэу шэрджэсхэм я бзэр щIыпIэбзэу кыщицIгъэлыгъуащ; «шэрджэс-къэбэрдей», икIи

«псыжь-адыгэ» фIэщыгъэхэр иритащ [Ашхамаф 1939: 7], ауэ куууэ тепсэлъыхьакъым.

Бзэхабзэ, лексикэ илъэныкъуэкIэ шэрджэсыбзэр къэбэрдейбзэм къызэрыщхьэщыкIым и щытыкIэ зэмылIэужьыгъуэхэр къыхигъэщауэ щытащ Къумахуэ М.И., икIи шэрджэсхэм я бзэр псэлъэкIэ щхьэхуэу къибжащ [Кумахов 1957: 7].

Фонетикэм, бзэхабзэм, лексикэм, псалъэуха ухуэкIэм епха щхьэхуэныгъэхэр Багъы П.М. и монографием щызэпкърихащ. ЩIэныгъэлIым и лэжыгъэм япэ дьдэ шэрджэсыбзэмрэ къэбэрдейбзэмрэ я лексикэр щызэригъэпщэну яужь итащ [Багов 1968; Багов 1969]. Абы шэрджэсыбзэм псэлъэкIэу тху къыхигъэщхьэхукIащ, «псыжь-инжыдж псэлъэкIэхэр» фIэщыгъэцIэр ириту: абазакт, псэукIэдахэ, эрсакон, абыкьухьэблэ, хьэбэз. Ахэр макъ къэпсэлъыкIэрщ нэхьыбэу зэрызэщхьэщыкIыу къилъытар. Апхуэдэ гуэшыкIэр Тау Хь.Т. и лэжыгъэми хьыболъагъуэ [Таов 2006: 228].

1972 гъэм Къумахуэ З.Ю. къыдигъэкIа и лэжыгъэм щитхащ шэрджэсхэм езым яIурылъ бзэм ипкъ иткIэ литературэбзэ зэфIэува зэрыхьуар. ИкIи ар къэбэрдей-шэрджэс литературэбзэм и зы лIэужьыгъуэу зэрыщытыр игъэбелджылащ [Кумахова 1972: 24].

Иужьрейуэ шэрджэсыбзэм нэхь кууэ хэлэжыыхьар Темыр Раещ. Абы и «Лексические особенности речи черкесов» къэхутэныгъэм щызэпкърихащ шэрджэсыбзэм и фонетикэм, лексикэм, псалъэ къэхьукIэм дэпльагъу щхьэхуэныгъэхэр, ахэр къэбэрдейбзэм и щIыпIэбзэхэм, псэлъэкIэхэм, литературэбзэм иригъэпщащ. Абы къыдэкIуэу Темырым статья зыбжани игъэхьэзыращ. Нэхьыщхьэ дьдэу щIэныгъэрылэжыыр зыхуэкIуар мыращ: щIыпIэ зырыз зэрыщыпсэум, я лъэпкъыбзэхэм я гъунэгъу бзэхэм хэлIыфIыхьыныгъэ къахуиIэм къыхэкIкIэ, тхыгъэ куэд я бзэхэмкIэ къызэрыдэкIым, абыхэм ягъуэт гъэпсыкIэм, щхьэхуэныгъэхэм елытауэ зэдэууэ литературэ бзитI къэунэхуащ – къэбэрдей литературэбзэрэ шэрджэс литературэбзэрэ. Абыхэм бзэм и Iыхьэ псоми хэпльагъуэ езым я екIуэкIыкIэ, нэцэнэгъэлягъуэ, зыужьыкIэ щхьэхуэхэр яIэжщ [Темирова 1973а: 203-204]. Къэхутакуэм къыхегъэщыр зы лъабжьэ зиIэ зы бзэм бзитI (къэбэрдейбзэрэ шэрджэсыбзэрэ) къыхэпщIыкIыныр щыуагъэшхуэу, егъэлеяуэ зэран къызыхэкIын Iуэхугъуэу зэрыщытыр.

Адыгэбзэм и бзэ лIэужьыгъуэ псори къызэщIиубыдэу щIыпIэбзэ псалъэхэр зэпкърихащ Бэрбэч Б.Ч. Абы, ипэкIэ къыдэкIа лэжыгъэхэр и тегъэщIапIэу, шэрджэсыбзэр Къэрэшей-Шэрджэс Республикэм литературэбзэ къалэн щызыгъэзащIэ щIыпIэбзэу къыхегъэщ [Бербеков 1992: 25].

Зи гугъу тщIа лэжыгъэхэм шэрджэсхэм я бзэр зэм псэлъэкIэу, зэм щIыпIэбзэу, зэми къэбэрдей-шэрджэсыбзэм и лIэужьыгъуэу бзэщIэныгъэлIхэм къагъэлягъуэр, литературэбзэм къыщхьэщыкIыу, бзэм и къат псоми зэтемыхуэныгъэ куэд зэрыхэбгъуатэм къыхэкIкIэ. Ахэр зэрагъэхьэзыррэ илъэс пщIы бжыгъэ дэкIащ, икIи, нобэрей щIыпIэбзэджим и хабзэм къызэрытхуигъэувымкIэ, шэрджэсыбзэм и иджырей щытыкIэр ягъэбелджылыжырккъым. Ар ди щхьэусыгъуэу 2023 гъэм ар дджыну яужь дихьащ. ЦIыху 40-м щIигъум я псалъэмакъ едгъэтхащ, ахэр транскрипцэ тщIыжащ, къэпсэлъыкIэм иIэ щхьэхуэныгъэ псори нахуэ къэтщIын папщIэ. Къэпсэлъахэм ныбжькIэ илъэс 11-м

кышыщIэдзауэ ильэс 85-м нэс кызыэщIаубыдэ, цIыхубзу – 23, цIыхухуу – 19, балигыу 26, еджакIуэу – 16 мэху. Гу зылыгытапхэр: шэрджэсыбзэ транскрипцэм кышыгыгэсэбэпащ адыгэ тхыпкылыгэм хэмыт дамыгэ забжанэ, макъ къагъэлыагыуэр наIуэ къэщIын мурадкIэ: *шь, чI, йы, йа, йэ*, зэпыугуэу щIэм (')-р, н. Лэжыгэм кышыгыбар ди материалхэм кыыхэдгэбелджылыкIа шапхэхэрщ. Ахэр цIыху щхэхуэм и къэпсэлыкIэу е псоми кызыэдагыгэсэбэп шытыкIэу шытыфынущ. Къуажэ псори кызыэщIэдубыдэну дызэрыхунэмысам кыыхэкIкIэ, мыхэнэ зиIэ блэдмыгэкIын папщIэ, текстхэм кыыхэдгэщхэхука ухуэкIэхэр кыдогыгэлыагыуэ.

Гыхэ нэхыщхэр

Шэрджэсхэм я бзэм ущкIэлъыплъкIэ гу лыботэ лексикэм ехэлIа кыыщхэщыкIыныгыгэхэр шэрджэсхэм я нэхыбэм я зэдайуэ зэрыщытыр. Макъ къэпсэлыкIэ, бзэхабзэм и ухуэкIэ щхэхуэхэм я Iуэхур нэгъуэщIщ.

Къэбэрдей-шэрджэсыбзэм нэхъ гу зылыгуигъатэу, и зэхэлыкIэкIэ нэхъ гугуу хэт псалъэ лъэпкыгыуэр, дауикI, лэжыгыгэцIэращ. Зы псалъэм кызыэщIаубыдэфынущ мыхэнэ зиIэ, къалэн щхэхуэ зыгэзащIэ морфемэ зыбжанэ: щхэ, бжыгэ, мыхуныгы, арэзыгы, ущIэныгы, щIыпIэ, лэныкыуэ гъэпсыкIэхэр, тешэ категориер, н. ЛэжыгыгэцIэм и псалъэщI Iэмалхэр нэхыбэм къэбэрдей-шэрджэсыбзэм и бзэ лIэужыгыуэ псоми шызэтохуэр. Ауэ зи гугуу тцIа щхэусыгыуэхэм япкъ иткIэ, зэщхэщыкIыныгы гуэрхэр кыыхэмыхуэныр фIэщIыгыуейщ. Шэрджэсыбзэмрэ къэбэрдей литературэбзэмрэ щIыпIэ зырызым зэрызэщажам и Iэужыу зэтемыхуэныгы зыбжанэ кыыхэбгэбелджылыкIыфынущ. Ахэр епхаш лъабжьэпэхэм, лъабжьэужыгэхэм я къэгъэсэбэпыкIэм.

Лъабжьэпэхэр

Лъабжьэпэр – ар псалъэпкыым и пэ кыиувэу псалъэм и мыхэнэр е и формэр зыхуэжыф морфемэщ. Шэрджэсыбзэм зэрыхэтлэгъуащи, лъабжьэпэхэм литературэбзэм емыщхэ къэгъэсэбэпыкIэ шаIэщ. Псалъэм папщIэ, убгъуауэ бзэм ущрохэлIэр ахэр псалъэм хэтын хуэмейуэ шыпыхуа шапхэхэм: *Йы къуэм йы гъуысахэри щыхэту къагъэуыври хэкъыпIэчIэ зэрыарар щыхэту шытеуыгэм абычIэ лыщIэжъ Iуохуыр йагъэтIылауэ шытащ* (Къэзэнокъуэ В.) (И къуэм и гъусахэри щыхэту къагъэуыври хэкъыпIэчIэ зэрыарар щыхэту **шыувым** абыкIэ лыщIэж Iуэхур ягъэуылауэ шытащ); *Лъэтеуыгэ Iуохуыгъуэм сыкы-тепсэлыгыну сыхует* (Джэмырзэ I.) (Лъэтеуэ Iуэхугуэм **сытепсэлыгыну** сыхуейт).

НэгъуэщI ухуэкIэу псалъэм лъабжьэпэ хэтын хуейхэр шыдэгъэхуауи ущы-хуэзэфынущ, ауэ апхуэдэхуэ дгэбелджылар куэдкIэ нэхъ мащIэщ (Куэш-Хьэблэ, Ботэщей, Хьэбэз къуажэхэм): *ХыщIрэ зы гъэм къэзухщ, къэкIуэжри Ботэщей школым лэжээн шыщIэздза* (Брат Ф.) (ХыщIрэ зы гъэм къэзухщ, **сыкыкIуэжри** Ботэщей школым лэжээн шыщIэздзащ); *Нэхъ сыздихьэх'у нэхъ сыкызырэыху, цIыкIу* лъандэрэ нэхъ сыздихьэх'у шытыр шахмэт джэгуыныращи, *нобэр кыздэсым йычIи турнир гуэрэ шыIэми сокIуэри соджэгу* (КIытIэ А.) (Нэхъ сыздихьэхыу нэхъ сыкызырэыху, **сызэрыщIыкIу** лъандэрэ нэхъ сыздихьэхыу шытыр шахмэт джэгуныращи, *нобэр кыздэсым икIи турнир гуэрэ шыIэми*

сокгуэри соджэгу); *Йыджы мы къезбжэчлахэм йащыщу тлэклу нэхъ куууэ зи тхыдэ щлэспычлыфахэм тлэклу сакъытепсэлыхьынут* (Къэзэнокъуэ В.) (Иджы мы къезбжэчлахэм ящыщу тлэклу нэхъ куууэ зи тхыдэ щлэспычлыфахэм тлэклу сакъытепсэлыхьынут).

Лъэныкъуэ къэзыгъэлыагъуэ лъабжьэпэхэу литературэбзэм тлу хэтщ: **къэ** – псалъэр жызылэм хуэгъэзар, **нэ** – псалъэр зыжралэм хуэунэтла лъэныкъуэр ягъэбелджылы. Литературэбзэм и хабзэмкIэ мы лъабжьэпитлыр зы псалъэм щызэхуэзэркъым, зэпэщлэуэ мыхьэнэ зэралэм кыыхэкIкIэ. Шэрджэсыбзэм мыбыхэм нэгъуэщI гъэпсыкIэ шагъуэт: *Йа уынэм кыищлэдзауэ йы ныбжьэгъухэм, сэ сщлэрэ, къэзычлыху сыхтэм, щлалэхэм йыуычлурэ къашэжт щлалэр, йа де кыинэмыс щлычлэ* (Къантемыр А.) (Я унэм кыищыщлэдзауэ и ныбжьэгъухэм, сэ сщлэрэ, къэзычлыху сыхтэм, щлалэхэм якIыгурэ къашэжт шауэр, я деж **нэмыс щлыкIэ**); *Нысэишыж махуэр кыинэсмэ, нысэр къащэхуыжри пшынауэчлэ уынэм кыищлаш* (Къэзэнокъуэ Б.) (Нысэишыж махуэр **къэсмэ**, нысэр къащэхужри пшынауэчлэ унэм кыищлашыр).

Нэхьыбэрэ узрихьэлIэ гъэпсыкIэхэм ящыщщ литературэбзэм щлыпIэ къэзыгъэлыагъуэ и **щы-** лъабжьэпэм шэрджэсыбзэм здэ- лъабжьэпэр кыпэхъуу: *Сыкыздэхуар Кисловодск, ауэ си гъащлэ псом мыде Черкеск сыздэпсоуар* (Къантемыр А.) (**Сыкыщчалъхуар** Кисловодскщ, ауэ си гъащлэ псом мы Черкеск дежщ **сыщыпсэуар**); *Мы къуажэращ сыкыздэхуари, мы къуажэращ сыздэлажьэри* (Абдокъуэ Ф.) (Мы къуажэращ **сыкыщчалъхуари**, мы къуажэращ **сыщылажьэри**).

Зейкъуэ къуажэм щыщ члыхуищым я псэлъэкIэм кыыхэдгъуэтащ щыпIэ мыхьэнэ зиIэ лъабжьэпэ **щ-р** дэгъэхуауэ, здэ- лъабжьэпэри хэмыту къапсэлбу: *Сэ сы-Альборэ Малик, йэпIланэ класым соджэ, Зейыкъуэ иколэм* (Альборэ М.) (Сэ сы-Альборэ Маликщ, еплIанэ классым **сыщоджэ**, Зейыкъуэ школым); *Сэ соджэ Зейыкъуэ куырым йэджапIэм* (Къэзэнокъуэ Б.) (Сэ **сыщоджэ** Зейыкъуэ куырым еджапIэм).

Нэхъ машIэрэ ущыхуозэр кыицIэлыкIуэ ухуэкIэхэм:

1) **чIэры-** // **бгъэдэ-** (е Iу-): *Зей [си дэльхур] здэщыс стIолым сычIэрытIысхьакъым* (Шэрджэс Д.) (Зей [си дэльхур] здэщыс Iэнэм **сыбгъэдэтIысхьакъым** е Зей [си дэльхур] здэщыс Iэнэм **сыIутIысхьакъым**);

2) **те-** // **дэ-** («зэманыр блэкIын» мыхьэнэ иIэу): *Йэуэри, зэман течIауэ, зы благъуэ зы къуажэбэм къатеуэри, йапсри йыубыдауэ, нэмыIэсыфу псым, апхуэдэу щыта йа Iуохуыр* (Щымырзэ Къ.) (Еуэри, зэман **дэчIауэ**, зы благъуэ зы къуажэбэм къатеуэри, я псыри иубыдауэ, нэмысыфу псым, апхуэдэу щыта я Iуэ-хур);

3) **з-** // **сы-**: *Си IэщIагъэмчIэ йыльэсищ сылэжьа нэуыжьэ, мидицинер IэщIыб сщлыри праграмированийэм хуезджэн щлэздзащ* (ДыщэкI З.) (Си IэщIагъэмкIэ ильэсищ сылэжьа нэужь, медицинэр IэщIыб сщлыри программированием **сыхуеджэн щлэздзащ**);

4) **ху[ы]-** // **ры-**: *Мыдрэ тIур къэуыIэбжьэхэри кыищлэпхьуа щхьэчIэ хуищIэмыхьэфу, щлэрымыхьу а мыщэр хэльэдэжа мэзым ...* (Щымырзэ Къ.) (Мыдрей тIур къэуыIэбжьэхэри кыищлэпхьуа щхьэкIэ **щлэрымыхьэфу**, щлэрымыхьэу а мыщэр хэльэдэжащ мэзым ...);

5) **блэ-** // **дэ-**: *Куэд блэчIа, ауэ зэгуэрэм бгитIыр зэдэгъуысу шытащ* (Хьэмзэт Д.) (Куэд дэклIащ, ауэ зэгуэрэм бгитIыр зэгъусэу шытащ);

6) **те-** // **хэ-**: *Абы кьытечIчIэ сызэрыцIыкIрэ адыгэбзэ хьэрыфхэмрэ псалъэхэмрэчIэ сфIэгъэщIэгъуэн хьуурэ ахэр зэзгъэцIухуахэщ* (Къээзэнокъуэ Б.) (Абы кьыхэкIкIэ сызэрыцIыкIрэ адыгэбзэ хьэрфхэмрэ псалъэхэмрэ сфIэгъэщIэгъуэн хьуурэ ахэр зэзгъэщIахэщ);

7) **мэ-** // **ш-**: *Си анэри тучаным де мэлажэ* (Браныкъуэ Э.) (Си анэри тыкуэным шолажэ);

8) **зэры-** // **я(йа)-**: *ЩIалэгъуалэм тэрэз гуэрэ зэражэсIэну сфIэфIиц* (Ппэпшу З.) (ЩIалэгъуалэм тэмэм гуэр яжэсIэну сфIэфIиц);

9) **рэ-** // **пэ-**: *Апхуэдэу пIалъэ гуэрэ зыIэрахри, Хьэсанэ дахуэдизу кьэмыплъами, жэмыхьэтым йы уынафэм йэмыбэкъуэфу йыгъээжэа* (Къээзэнокъуэ В.) (Апхуэдэу пIалъэ гуэр зыIэпахри, Хьэсанэ дапхуэдизу кьэмыплъами, жэмыхьэтым и унафэм емыбэкъуэфу игъээжащ).

КьыщхьэщыкIыныгъэ ядыболъагъу щхьэ лъабжьэпэхэм я кьэгъэсэбэпы-кIэми. Багъы П.М. и лэжьыгъэм кьыщыхигъэщат етIуанэ щхьэм и щхьэ лъабжьэпэр лэжьыгъэцIэм шыпыувэм у-м и пIэкIэ убгъуауэ шэрджэсыбзэм б макъ дэклIуашэр кьызэриувэр [Багов 1968: 71]. Иджырей материалхэм апхуэдэ шапхьэу кьахэдгъуэтар зы закъуэщ, ари зы цIыхум и псэлъэкIэм зы псалъэухам и кIуэцIкIэ гъэпсыкIитIри кьыщигъэсэбэпауэ: «Фыз Iуохуыр боцIэ, уоцIэри уыхэт, сьт» (Къардэн А.).

Щхьэ лъабжьэпэм и щхьэхуэныгъэу нэхьыбэу узрихьэлIэр ар лэжьыгъэцIэ псалъэпкъым шыпыувэм **ы** макъзешэр хьума зэрыщыхурц: *ТIуми зэхэту адыгэ фацэм йы прэект гуэр дыщIри зэщитэ хуэдэу диIэжа* (Гюнеш Ф.) (ТIуми зэхэту адыгэ фацэм и проект гуэр тщIыри зэщитэ хуэдэу диIэжащ); *ФыцI сфIоцI фэри?* (Къээзэнокъуэ В.) (**ФщIы** сфIоцI фэри?). Апхуэдэ кьэгъэсэбэпыкIэр убгъуауэ шэрджэсыбзэм хэтлэгъукIащ, кьэпсалъэр кьуажэ здыщыщ, и ныбжь емылбытауэ. Ахэр лIэужьыгъуищу бзэм кьыщохур, литературэбзэм ебгъапщэмэ:

1) **ы** макъзешэр дэбгъэхумэ, литературэбзэ гъэпсыкIэм хуокIуэр:

шэрдж.

сэ сьфIэфIиц

фыщIыркъэ фэ

лит.

сэ сфIэфIиц

фщIыркъэ фэ

2) **ы** макъзешэр дэхумэ, щхьэ лъабжьэпэм хэт макъ дэклIуашэр ещхь хьуныгъэ гъэпсыкIэм ипкъ иткIэ макъ дэклIуашэ дэгум е макъ дэклIуашэ пIытIам хуокIуэр, зыбгъэдэувэ макъым елбытауэ:

шэрдж.

дыцIыхуыжсын

дышхын диIэ

быщIэкъым

быцIыхухэр

лит.

тIцIыхуыжсын

тишхын диIэц

пIцIэкъым

пIцIыхухэр

3) шэрджэсыбзэм макъзешэ **ы**-р лъабжьэпэм и Ёыхъэу хэувэмэ, литературэ-бзэм ар псалъэпкъым хохъэр:

шэрдж.

*Хъэбэз псэлъэчлэ сыщлэмэ
сыщлэчи аби
прэект гуэр дыщлэри
дыщлэкъым*

лит.

*Хъэбэз псэлъэклэ сщлэмэ
сщлэчи аби
проект гуэр т[л]щлэри
т[л]щлэръкъым*

Литературэ бзэхабзэм ипкъ итклэ лэжьыгъэр зыгъэзащлэм е ар зытехуэм я щхъэ бжыгъэр лэжьыгъэщлэм щыгъэбелджылауэ, псалъэпкъым хэувэ морфемэр абы хуэклуэу щытын хуейщ. Псалъэм папщлэ, *Итлани сыщыщлэуама ди деж си адэми си анэми сырагъэсахэщ* псалъэхам *сырагъэсахэщ* лэжьыгъэщлэм лъабжьэм къыбгъэдэт макъзешэ **а**-р ещанэ щхъэм и куэд бжыгъэм и морфемэщ. Шэрджэсыбзэм абы къыщыпохъу: *Тлани сыщыщлэуама ди деж си адэми си анэми сыригъэсахэщ* (Браныкъуэ Э.). Жылэгъуэм къызэригъэлягъуэмклэ, лъабжьэм ипэ къиувэ **и**- макъзешэр ещанэ щхъэм и закъуэ бжыгъэм и морфемэщ, ауэ куэд бжыгъэм и лъабжьэужь хэ-р лэжьыгъэщлэ псалъэ лъабжьэм къыпыуващ. Абы ещхъщ: *Йанэм зэрахъэ хабзэхэм мыхъэнэ гуэр йылэт, куыпщлэ гуэр йылэт, гуыпщысэ гуэр хэлът* (Шыбзыхъуэ Р.) псалъэхар. Мыбы *хабзэхэм* псалъэр куэд бжыгъэм итщ (абы и щыхъэтщ куэд бжыгъэм и лъабжьэужь -хэ-р), ауэ *илэт* лэжьыгъэщлэм хэт **и(йы)**- лъабжьэпэм игъэбелджылыр закъуэ бжыгъэщ. Литературэбзэм и хабзэмклэ абы игъуэтын хуеящ къыклэлъыклуэ ухуэклар: *Янэм зэрахъэ хабзэхэм мыхъэнэ гуэр ялэт, куыпщлэ гуэр ялэт, гуыпщысэ гуэр яхэлът*. Апхуэдэ шапхъэу дызрихъэллар мащлэщ.

Нэгъуэщлэ щхъэхуэныгъэу зы цыхум и псэлъэклэм къыхэдгъэбелджылыкларщ мыблагъэ объектум и куэд бжыгъэ лъабжьэгъусэр лэжьыгъэщлэм пыувауэ, литературэбзэм и ухуэклэм къыщхъэщыклыу: *Тыркуыбзэчлэ факъыдеджэ, фансалъэ [сабийхэм]* (Гюнеш Ф.); *Сфлэгъэщлэгъуэну садэлуа, сеплъа [Тыркум щыпсэу адыгэхэм]* (Гюнеш Ф.). Мыбыхэм литературэбзэм и хабзэмклэ ялэн хуей гъэпсыклэр: *Тыркубзэчлэ факъыдеджэ, фансалъэ [сабийхэм]; Сфлэгъэщлэгъуэну седэлуащ, сеплъащ [Тыркум щыпсэу адыгэхэм]*.

Иджыри зы ухуэклуэ ещанэ щхъэм и морфемэу лэжьыгъэщлэм хэувэ **е**-м и плэклэ пычыгъуэ **ай** щыхъэувэ щылэщ, куэд бжыгъэ мыхъэнэр игъэбелджылыуэ: *Сэ зей урысыбзэчлэ сайпсалъэкъым, йычли сайпсэлэну си мурадкъым [унагъуэм щлэсхэм]* (Брат Ф.) (Сэ зей урысыбзэклэ сепсалъэркъым, икли сепсэлэну си мурадкъым [унагъуэм щлэсхэм]); *Арати хуытэкъыми йа луохуыр цыхуыр къайлэлуа [Батыр]* (Щымырзэ Къ.) (Арати, хуртэкъыми я луохур, цыхухэр къеллэлуащ [Батыр]); *[Шэрджэсым лэпхъуа адыгэхэр] Мо Урысе къайзауэм зыщахъуымэн цхъэчлэ, йа хэкуыр йамыбгынэжыпу, ... мыбдежым къэкуэшауэ щытахэ* (Шыбзыхъуэ Р.) ([Шэрджэсым лэпхъуа адыгэхэр] Мо Урысей къезауэм зыщахъумэн цхъэклэ, я хэкур ямыбгынэжыпэу, ... мыбдежым къэлэпхъуэжауэ щытахэщ); *«Мыльку къэдугъуейар цыхухэм щайдгъэлъэгъуын*

гъуэтыгъуэ дихуа», – жаӀуура? (Шыбзыхъуэ Р.) («Мылъку къэдугъуеяр цыху-хэм щедгъэлъэгъун гъуэтыгъуэ дихуаш», – жаӀэу ара?) жыӀэгъуэхэр.

Лъабжьэужьхэр

Лъабжьэужьхэр – ар псалъэпкъым яужь иту къакӀуэ морфемэщ. Лъабжьэпэм елытауэ, лъабжьэужьхэм къыщхъэщыкӀыныгъэ хэдгъуэтар фӀыуэ нэхь мащӀэщ. Псалъэм папщӀэ, псалъэпкъым литературэбзэм къимыгъэсэбэп лъабжьэужь щыпыхъуауэ урохьэлӀэр къыкӀэлъыкӀуэ жыӀэгъуэхэм: *Сыт щыгъуикӀи*, ... *цыху* *Ӏэджи гуыщыӀэреуэ дэсахэ*, *ӀуэрыӀуэдзх'у*, *джэгуырех'у* (Абдокъуэ Ф.) (Сыт щыгъуи, ... цыху Ӏэджи гушыӀэрейуэ дэсахэщ, ӀуэрыӀуэдзхэу, джэгурехэу); *АпщӀэндэхуычӀэмчӀэ рис лъэсар къэбзабзу*, *псы хуыжьбыр щӀӀэчыхуычӀэ йальэсри*, *ар йагъэхъэзыр* (Ашыбокъуэ Ф.) (АпщӀондэхукӀэ прунж лъэсар къэбзабзэу, псы хужьбыр щӀӀӀыхукӀэ яльэсри, ар ягъэхъэзыр); *Схуэ-дизышхуэ къэбджа хуэду къытщымыхъуми*, *лэжьэн щыщӀӀэбдзэм де псори къыптохъэлъэ* (Гюнеш Ф.) (Сыт хуэдиз къэбджауэ къыпщымыхъуми, лэжьэн щыщӀӀэбдзэм деж псори къыптохъэлъэ).

Зы цыхум и псалъэкӀэм дыщрихъэлӀащ щыӀэныгъэ мыхъэнэ зыгъэзащӀэ лъабжьэужь-копулэ **щ**-м и пӀэ **й** макъ дӀкӀуашэ иувауэ: шӀрдж. *седжай* – лит. *седжайщ*; шӀрдж. *къэзухай* – лит. *къэзухащ*; шӀрдж. *къуажэрай* – лит. *къуажэращ*. Псалъэм папщӀэ: *Школэр къэзухри институт Харков де университетым седжай*, *йыщхъэ щӀӀэныгъэ сиӀэ* (КӀытӀэ А.) (ЕджапӀэр къэзухри Харьков дэт университетым сыщеджащ, ищхъэ щӀӀэныгъэ сиӀэщ). Мыпхуэдэ къэгъэсэбэпыкӀэм ущрохъэлӀэр къэбӀердей-шӀрджэсыбзэм и псалъэкӀэ щхъэхуэхэм.

ШӀрджэсыбзэм теухуауэ ипӀэкӀэ къыдӀкӀа лэжьыгъэхэм авторхэм къыщыхагъэщащ щымыӀэныгъэ къэзыгъэлыагъуэ лъабжьэужь **-къым**-р литературэ-бзэм хуэкӀуэу къызэрапсалъыр, ауэ языныкъуэ къуажэхэм абы хыхъэ тэмакыщӀэ макъ дӀкӀуашэ **къ**-м и пӀэкӀэ **Ӏ** тэмакыщӀэ макъ дӀкӀуашэр е мы лъэбжьэужьым хэт макъзешэ **ы**-м и пӀэ макъзешэ кӀэщӀэ **э**-р иувэу къыщыкӀуэу [Багов 1968: 76; Темирова 1975: 31]. Ауэ иджырей материалхэм дыщыхӀэплъэкӀэ, апхуэдэ къэгъэсэбэпыкӀэ дыщрихъэлӀэркъым. Къэпсалъахэм я бзэм къыщагъэсэбэпыр литературэбзэм и **-къым** лъабжьэужьбырщ: *Школэми тхуы нэхь мащӀэ къэсхъакъым абыхэмчӀэ зейычӀ* (КӀытӀэ А.) (Школми тху нэхь мащӀэ **къэсхъакъым** абыхэмкӀэ зей); *Бжьын плъыжь, фӀыцӀэри йадэкъым*, *ар къыхэщыну [шхыным]*, *жьаӀэри* (ДыщӀӀӀ Р.) (Бжьын плъыжь, фӀыцӀэри **ядӀркъым**, ар къыхэщынущ [шхыным], жаӀэри).

-Къым лъабжьэужьым къищынэмыщӀауэ Алий-Бердыкъуэ щыщ зы цыхум и бзэм **-къымэ** лӀэужьыгъуэр хэтлъэгъукӀащ: *ЩыӀэкъымэ мыхъуанэ, зыгуэрми жиӀау*, *зимыӀэ ахуэдэ* (Пхъэш А.) (ЩыӀэкъым мыхъуанэ, зыгуэрми жиӀауэ, зимыӀэ апхуэдэ).

ШӀрджэсхэм я бзэм щыхъэт техъуэ-упщӀэ мыхъэнэ зиӀэ **-къэ** лъабжьэ-гъусэм убгъуауэ ущрохъэлӀэр. Мыпхуэдэ ухуэкӀэр литературэбзэм къызэригъэсэбэп щӀагъуэ щыӀэжккъым: *Дадэ, зы хыбар гуэрэ уи гъащӀэм теуыхуауэ къызжепӀэкъэ?* (БӀрэныкъуэ А.) (Дадэ, зы хыбар гуэрэ уи гъащӀэм

теухуауэ кьызжеIэ); *Цыхуым йы Iэпкълъэпкълъэм щыщ зыгуэрэ кьыд'жьефIэкъэ?* (Пэпшу С.) (Цыхум и Iэпкълъэпкълъэм щыщ зыгуэрэ кьыджефIэ). Мы лъабжьэгъусэм мащIэрэ ущыхуэзэфынущ кьэбэрдей-шэрджэсыбзэм и псэлъэкIэ щхьэхуэхэм, ауэ **къ** тэмакыщIэ макъ дэкIуашэ пIытIам и пIэ **I** тэмакыщIэ макъ дэкIуашэр иувауэ.

Литературэбзэм и кьэкIуэну щыз зэман лъэбжьэужь **ну**-м и пIэкIэ **-нэ** лIэужьыгъуэр кьыщапсэлъу цыхуитIым я псэлъэкIэм кьыхэдгъуэтащ. Ауэ апхуэдэ кьэгъэсэбэпыкIэр а тIум я бзэм убгъуауэ кьыщыкIуэу пхужыIэнукуым. Кьэпсэлъахэм ящыщ зым и псалъэмакыым кьызэрыхигъэщамкIэ, Хьэбэз щы-псэухэм нэхьыбэм жалэр **-нэ** ухуэкIэрщ: *Хьэбэз псэлъэчIэ сыщIмэ, зэрыжьысIэнытэри: «лэжьапIэ сыкIуэнэ» жьысIынут* (Шэрджэс Д.) (Хьэбэз псэлъэкIэ зысщIмэ, зэрыжьысIэнутэри: «лэжьапIэ сыкIуэнэ» жысIэнут); *Сэ сызэрыпсэлъэнэр, зэрызгуэшыр, ... дэ бесльынем дыщыщы солъытэ сэ йыджысту* (Адэмокъуэ А.) (Сэ сызэрыпсэлъэнур, ... дэ бесльэнейм дыщыщы солъытэ сэ иджыпсту).

Мы морфемэр убгъуауэ Хьэбэз, Жьакуэ, Хьумэрэ, Эрсакон кьуажэхэми кьыщагъэсэбэпу Багъы Петрри Темыр Раи кьыхагъэщат [Багов 1968: 77; Темирова 1973b: 177], ауэ материалыщIэм кьызэригъэлягъуэмкIэ, литературэбзэм и гъэпсыкIэрщ дызэпсэлъахэм нэхьыбэм я бзэм кьыщыкIуэр: *«Къипчыфыну?»*, – *жьери [мышцэм], [Батыр] кьыричыфакъым аргуэру* (Къардэн С.) (*«Къипчыфыну?»*, – жиIэри [мышцэм], [Батыр] кьыричыфакъым аргуэру). Гу лытапхьэщ, кьэкIуэну зэманым и **нэ**-лъабжьэужьыр литературэбзэм и **ну**-м кьыпэхьуу убгъуауэ мэздэгу адыгэхэм я псэлъэкIэм хэтщ.

ЛэжьыгъэщIэ хьейхэм щымыIэныгъэ лъабжьэужь **-къым** щапыувэм хьейныгъэм и нэщэнэ кьэзыгъэлягъуэ лъабжьэгъусэ **-р-р** пымыту шэрджэсыбзэм кьыщагъэсэбэп. Апхуэдэ гъэпсыкIэр убгъуауэ кьыщокIуэр кьэбэрдей-шэрджэсыбзэм и щыпIэбзэ, псэлъэкIэ псоми: *Ди адэм тхыгъэ нысхуитхат, ащыгъуэм телефончIэ апхуэдэу зэпсалъэтэкъым* (Адэмокъуэ А.) (Ди адэм тхыгъэ нысхуитхат, абы щыгъуэм телефонкIэ апхуэдэу зэпсалъэртэкъым); *Псэлъэ леи хэдгъэуывэкъым* (Шэрджэс Д.) (Псэлъэ леи хэдгъэуывэркъым).

Мы лъабжьэгъусэм дыщрихьэлIар цыхуитIым я псэлъэкIэрщ. Ари кьызэрагъэсэбэпар зэрызэщ: *Тэрэзу уыдгъэсакъым, си щыпхьу, мы гъащIэм уыхуэхьэзыркъым* (Шэрджэс Д.) (Тэмэму удгъэсакъым, си щыпхьу, мы гъащIэм ухуэхьэзыркъым); *Мис ари кьызгуырылуэркъым сыт апхуэдэу щIыщытын щIыхуер* (Шыбзыхьуэ Р.) (Мис ари кьызгуырылуэркъым сыт апхуэдэу щытын щIыхуейр).

Выводхэр

Фи пащхьэ итлхьа кьэхутэныгъэм кьызэрыхэщамкIэ, кьэбэрдей-шэрджэс литературэбзэмрэ шэрджэсхэм я псэлъэкIэмрэ зэщхьэщыкIыныгъэшхуэ яIэу ядэплагъуркъым, «бзитIым» ирипсалъэхэм зэгурымылуэныгъэ кьыхэкIын хуэ-дизу. Лъабжьэгъусэ зэрызэщхьэщыкIыу дгъэбелджылахэр нэхьыбэм къагъэлягъуэ гурылуэгъуэхэмкIэ мыхьэнэгъу щызэхуэхьу щыIэщ, бзэ лIэужьыгъуэм езым нэхь кьыгъэсэбэпырей гъэпсыкIэ зэриIэм фIэкIа.

Лъабжьэгуэсэхэм ящыщу зэщхьэщыкIыныгъэ нэхъ зыхэплъагъуэр лъабжьэпэхэм я къэгъэсэбэпыкIэрщ. Ахэр епхащ щхьэ, бжыгъэ къэзыгъэлабгъуэ, псалъэщI Iэмалхэхэм. Лъабжьэпэр щыпыхъуа / щыпыгъэщхьа жыIэгъуэхэри бзэм шыкуэдщ.

Лъабжьэужьхэм ядэплъагъу къыщхьэщыкIыныгъэхэр фIыуэ нэхъ мащIэщ: псалъэм хэмытыпхьэу щыпыхъуа, щыпыгъэщхьа е лъабжьэужьым хыхьэ макъ гуэрхэр щызэхъуэкIа щытыкIэхэрщ.

КЪЭПСЭЛЪАХЭМ Я СПИСОКЫР СПИСОК ИНФОРМАТОРОВ

1. Абдокъуэ Фатимэ, ПсэукIэ-Дахэ къуажэ, илъэс 65 мэхъу, егъэджакIуэщ.
2. Адэмокъуэ Альберт, Черкесск къалэ, илъэс 74 мэхъу, щIэныгъэ ищхьэ иIэщ, экономист-математикщ.
3. Алборэ Малик, Зеикъуэ къуажэ (ХьэтIохъушыкIуей), илъэс 12 мэхъу, еджакIуэщ.
4. Ашыбокъуэ Фатимэ, Инжыджышхуэ къуажэ, илъэс 63 мэхъу, пщафIэщ.
5. Бэрэныкъуэ Амар, Куэш-Хьэблэ къуажэ, илъэс 15 мэхъу, еджакIуэщ.
6. Браныкъуэ Элинэ, Зеикъуэ къуажэ (ХьэтIохъушыкIуей), илъэс 15 мэхъу, еджакIуэщ.
7. Брат Фатихь, Ботэщей къуажэ, илъэс 85 мэхъу, щIэныгъэ ищхьэ иIэщ.
8. Гюнеш Фаризэ, Ботэщей къуажэ, илъэс 38 мэхъу, дэрбзэрщ.
9. ДыщэкI (Хьэкьун) Риммэ, Хьэбэз къуажэ (Къэсейхьэблэ), илъэс 72 мэхъу.
10. ДыщэкI Зули, Хьэбэз къуажэ (Къэсейхьэблэ), илъэс 40 мэхъу.
11. Джэмырзэ Iэминат, Хьэбэз къуажэ (Къэсейхьэблэ), илъэс 74 мэхъу, щIэныгъэ ищхьэ иIэщ, егъэджакIуэщ, психологщ.
12. КIытIэ Алий, Хьэбэз къуажэ (Къэсейхьэблэ), илъэс 73 мэхъу, щIэныгъэ ищхьэ иIэщ.
13. Къантемыр Арсен, Черкесск къалэ, илъэс 27 мэхъу, щIэныгъэ ищхьэ иIэщ.
14. Къардэн Азамэт, Куэш-Хьэблэ къуажэ, илъэс 43 мэхъу.
15. Къардэн Самия, Зеикъуэ къуажэ (ХьэтIохъушыкIуей), илъэс 12 мэхъу, еджакIуэщ.
16. Къэзанокъуэ Беллэ, Зеикъуэ къуажэ (ХьэтIохъушыкIуей), илъэс 15 мэхъу, еджакIуэщ.
17. Къэзэнокъуэ Валентинэ, Куэш-Хьэблэ къуажэ, илъэс 59 мэхъу, щIэныгъэ ищхьэ иIэщ, егъэджакIуэщ.
18. Пхьэш Ахьмэд, Алий-Бердыкъуэ къуажэ (ХьэгъундыкIуей), илъэс 71 мэхъу, щIэныгъэ ищхьэ иIэщ.
19. ПIэшшу Зое, Къэрэпагуэ къуажэ, илъэс 66 мэхъу, ику ит щIэныгъэ иIэщ.
20. ПIэшшу Сулеймэн, Куэш-Хьэблэ къуажэ, илъэс 15 мэхъу, еджакIуэщ.
21. Унэрокъуэ Миланэ, ПсэукIэ-Дахэ къуажэ, илъэс 16 мэхъу, еджакIуэщ.
22. Хьэмзэт Дианэ, Зеикъуэ къуажэ (ХьэтIохъушыкIуей), илъэс 13 мэхъу, еджакIуэщ.
23. Шэрджэс Дарья, Черкесск къалэ, илъэс 67 мэхъу, библиографщ.
24. Шыбыхьуэ Рузетэ, Зеикъуэ къуажэ (ХьэтIохъушыкIуей), илъэс 39 мэхъу.
25. Щымырзэ Къазбэч, Хьэбэз къуажэ (Къэсейхьэблэ) (Мейкъуапэ щопсэу), илъэс 40 мэхъу, щIэныгъэ ищхьэ иIэщ.

КЪЭДГЪЭСЭБЭПА ЛИТЕРАТУРЭР СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

Ашхамаф 1939 – *Ашхамаф Д.А.* Краткий обзор адыгейских диалектов. – Майкоп: Адыг-нациздат, 1939. – 20 с.

- Багов 1968 – *Багов П.М.* Кубано-зеленчукские говоры кабардино-черкесского языка. – Нальчик: Типография им. Революции 1905 г., 1968. – 155 с.
- Багов 1969 – *Багов П.М.* Кубано-зеленчукские говоры // Очерки кабардино-черкесской диалектологии. – Нальчик: Типография им. Революции 1905 г. 1969. – С. 9-75.
- Бербеков 1992 – *Бербеков Б.Ч.* Диалектная лексика кабардинского языка. – Нальчик: Эльбрус, 1992. – 88 с.
- Кумахов 1957 – *Кумахов М.А.* К вопросу о классификации адыгских диалектов // Ученые записки Кабардино-Балкарского университета. – Нальчик: Кабардино-Балкарское книжное издательство, 1957. Выпуск 2. – С. 111-121.
- Кумахова 1972 – *Кумахова З.Ю.* Развитие адыгских литературных языков. – М.: Наука, 1972. – 280 с.
- Лопатинский 1896 – *Лопатинский Л.Г.* Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 21. – Тифлис: Типография Канцелярии Главноначальствующаго гражданскою частию на Кавказе К. Козловскаго и И. Мартиросиянца, 1896. – 658 с.
- Таов 2006 – *Таов Х.Т.* Диалектология // Кабардино-черкесский язык. Лексика. Фразеология. Диалектология. Устно-поэтический язык. Ономастика. В 2-х томах. Т. 2. – Нальчик: Республиканский полтграфкомбинат им. Революции 1905 г., Эль-Фа, 2006. – С. 222-291.
- Темирова 1973а – *Темирова Р.Х.* О некоторых особенностях кабардино-черкесского литературного языка // Труды. Серия филологическая. Выпуск VII. – Черкесск: Карачаево-Черкесская областная типография, 1973. – С. 189-204.
- Темирова 1973б – *Темирова Р.Х.* Особенности речи черкесов и кубанского диалекта кабардино-черкесского языка // Труды. Серия филологическая. Выпуск VII. – Черкесск: Карачаево-Черкесская областная типография, 1973. – С. 171-188.
- Темирова 1975 – *Темирова Р.Х.* Лексические особенности речи черкесов. – Черкесск: Карачаево-Черкесский НИИ, 1975. – 208 с.
- Яковлев 1928 – *Яковлев Н.Ф.* Краткий обзор черкесских (адыгских) наречий и языков // Записки Северо-Кавказского краевого горского научно-исследовательского института. Т. I. – Ростов-на-Дону, 1928. – С. 117-128.

REFERENCES

- ASHKHAMAF D.A. Kratkij obzor adygejskih dialektov [A brief overview of the Adyghe dialects]. – Majkop: Adygnacizdat, 1939. – 20 s. (In Russian and Kabardino-Circassian)
- BAGOV P.M. Kubano-zelenchukskie govory kabardino-cherkesskogo yazyka [Kuban-Zelenchuk dialects of the Kabardino-Circassian language]. – Nal'chik: Tipografiya im. Revolyucii 1905 g., 1968. – 155 s. (In Russian and Kabardino-Circassian)
- BAGOV P.M. Kubano-zelenchukskie govory [Kuban-Zelenchuk dialects]. IN: Ocherki kabardino-cherkesskoj dialektologii. – Nal'chik: Tipografiya im. Revolyucii 1905 g. 1969. – S. 9-75. (In Russian and Kabardino-Circassian)
- BERBEKOV B.CH. Dialektnaya leksika kabardinskogo yazyka [Dialectal vocabulary of the Kabardian language]. – Nal'chik: El'brus, 1992. – 88 s. (In Russian and Kabardino-Circassian)
- KUMACHOV M.A. K voprosu o klassifikacii adygskih dialektov [On the classification of Adyghe dialects]. IN: Uchenye zapiski Kabardino-Balkarskogo universiteta. – Nal'chik: Kabardino-Balkarskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1957. Vypusk 2. – S. 111-121. (In Russian and Kabardino-Circassian)
- KUMACHOVA Z.YU. Razvitie adygskih literaturnyh yazykov [Development of the Adyghe literary languages]. – M.: Nauka, 1972. – 280 s. (In Russian and Kabardino-Circassian)
- LOPATINSKIJ L.G. Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostej i plemen Kavkaza [A collection of materials for describing the localities and tribes of the Caucasus]. Vyp. 21. – Tiflis: Tipografiya Kancelyarii Glavnachal'stvuyushchago grazhdanskoyu chastiyu na Kavkaze K. Kozlovskago i I. Martirosianca, 1896. – 658 s. (In Russian and Kabardino-Circassian)

ТАОВ Н.Т. Dialektologiya [Dialectology]. IN: Kabardino-cherkesskij yazyk. Leksika. Frazeologiya. Dialektologiya. Ustno-poeticheskij yazyk. Onomastika. V 2-h tomah. T. 2. – Nal'chik: Respublikanskij poltgrafkombinat im. Revolyucii 1905 g., El'-Fa, 2006. – S. 222-291. (In Russian and Kabardino-Circassian)

ТЕМИРОВА Р.Н. O nekotoryh osobennostyah kabardino-cherkesskogo literaturnogo yazyka [On some features of the Kabardino-Circassian literary language]. IN: Trudy. Seriya filologicheskaya. Vypusk VII. – Cherkessk: Karachaevo-Cherkesskaya oblastnaya tipografiya, 1973a. – S. 189-204. (In Russian and Kabardino-Circassian)

ТЕМИРОВА Р.Н. Osobennosti rechi cherkesov i kubanskogo dialekta kabardino-cherkesskogo yazyka [Peculiarities of the speech of the Circassians and the Kuban dialect of the Kabardino-Circassian language]. IN: Trudy. Seriya filologicheskaya. Vypusk VII. – Cherkessk: Karachaevo-Cherkesskaya oblastnaya tipografiya, 1973b. – S. 171-188. (In Russian and Kabardino-Circassian)

ТЕМИРОВА Р.Н. Leksicheskie osobennosti rechi cherkesov [Lexical features of Circassian speech]. – Cherkessk: Karachaevo-Cherkesskij NII, 1975. – 208 s. (In Russian and Kabardino-Circassian)

ЯКОВЛЕВ Н.Ф. Kratkij obzor cherkesskih (adygskih) narechij i yazykov [A brief overview of the Circassian (Adyghe) dialects and languages]. IN: Zapiski Severo-Kavkazskogo kraevogo gorskogo nauchno-issledovatel'skogo instituta. T. I. – Rostov-na-Donu, 1928. – S. 117-128. (In Russian and Kabardino-Circassian)

Авторым теухуауэ

АфІэунэ А.А. – филологие щІэныгъэхэм я кандидат.

Information about the author

A.A. Afaunova – Candidate of Philological Sciences.

Информация об авторе:

А.А. Афаунова – кандидат филологических наук.

Тхыгъэр редакцэм кърагъэхъащ 11.02.2026 гъ.; рецензэ нэужьым къаштащ 15.06.2026 гъ.; кытрадзэнуш 29.06.2026 гъ.

The article was submitted 11.02.2026; approved after reviewing 15.06.2026; accepted for publication 29.06.2026.

Статья поступила в редакцию 11.02.2026 г.; одобрена после рецензирования 15.06.2026 г.; принята к публикации 29.06.2026 г.